

Emlékezés Katona Mihályra, a magyar földrajztudomány megalapítójára

„Halandó! Akarod tudni e sírhalom kinek fedi hideg tetemét? N. T. T. Katona Mihály úr nyugszik itt, akiben a búcsi Sz. ekloga 10 esztendeig volt lelki pásztorát, a komáromi Városi Tractum volt seniori bölts kormányzóját, az igaz ügy buzgó pártfogóját.

A hozzá folyamodók legalább vigasztalójakat, minden jók egyenes szívű baráttyokat, a tudományok munkás képviselőjüket, szerelmesei nagy gyámolítójakat és bátorítójakat kesergik: mindön hosszabb időre méltó életének 58. esztendejében a halál véget vetett . . .

. . . Áldott emlékezetére e gyászos sírkövet háladatos szívvel emelték. Május 12-kén 1822.”

Amikor G. S.-sel kimentünk a búcsi temetőbe (Csehszlovákia, komáromi járás), hogy lefényképezzük Katona Mihály síremlékét, ott találtuk a közelben munkálkodó temetőgondnokot is. Megkérdeztem tőle tudja-e, kinek a sírköve előtt állunk? „Asziszem valami pap” – válaszolta. Igen, valami pap. Csakhogy ez a pap megérdemelne, hogy nevét a nemzet, és a tudomány legnagyobbjaival egy szinten emlegessük!

Katona Mihály 1764-ben, Szatmárnémetiben született. Tanulmányait a debreceni kollégiumban, majd az oderafrankfurti, jénai és lipcei egyetemen végezte. Diplomaszerezése után először az akkor megnyílt komáromi református liceumban tanított, majd 1787-től a komáromi református kollégium rektora lett. Hatévi sikeres működése után 1803-ban nevezték ki a búcsi „népes” eklézsia prédikátorává, aholis egészen haláláig, 1822. május 9-ig működött.

Első műve „A' föld' mathematica leírása a' világ alkotmányával együtt” (Révkomárom, 1814). A könyv szemlélete olyan, friss anyagkezelése és beosztása pedig annyira időszerű, hogy „. . . belőle a csillagászati földrajz tananyagának jelentős részét még ma is tanítani lehetne. Példatára és a földgömbusszal elvégezhető gyakorlatai (pl: a glóbusz valószínű helyzetébe állítása, a megvilágított félgömb meghatározása, a nappal, a szürkület és az alkony időtartamának, két hely különbségének, a pólusmagasságoknak a helyes megítélése) azóta is szerepelnek a csillagászati kézi- és szakkönyvekben”.¹

Fő művét, a Közönséges természeti földleírást 1819-ben fejezte be, de „tökéletesíteni még halála előtt kevéssel sem szűnt meg”. A kész munka „csak Meczenását” várja, hogy kiadassék”.² Kiadására azonban csak két esztendővel a szerző halála után került sor, mégpedig úgy, hogy a szükséges összeget a könyvet kiadó Trattner János Tamásnak gyűjtés útján kellett megszereznie. E posztumusz munkája Katona Mihályt a *természeti földrajz* egyik első önálló rendezőjeként és a *magyar tudományos földrajz alapvető-jeként állítja elénk*.³

Katona arra a kérdésre keresett és talált feleletet, hogy mi a földrajz, és mi annak a tárgya, feladata. Válaszai és feltevései a szárazföldről, a vízről, a földet körülvevő levegőről, a föld produktumairól, a földkerekségen végbement változásokról és magáról a föld keletkezéséről ma is helyállók, logikusak. „Tiszta hologacikus, egységes földtani, tehát humboldti koncepció ez . . .”³ – csakhogy Humboldt Kosmosának megjelenése előtt 24 évvel!

„Nem ismerjük a Föld belsejét – írja Katona –, a Földről csak annyit tudunk, mint egy gubabogár a tölgyfáról, amelynek kérgén ül . . . A Föld felszínén nagyarányú, de igen lassú változások folynak le. Következményükként a Föld arcának egyetlen pontja sem változatlan. Ezekről a változásokról a földkéregben megtalálható kőületek tanúskodnak. E változásokat nem okozhatták vízözönök (mint azt a neptunisták tanították), sem vulkáni tevékenység (mint azt a plutonisták vélték), (. . .) Sokkal nagyobb, hatalmasabb okok kívántatnak erre, tán egyes, nagy, kemény masszák, melyek a Föld belső részében formálódnak, a több, még folyó masszában magasra emelkedtek, vagy mélyebbre szállottak. Mi ez, ha nem az izosztázis mozgások, az epeiro- és thalasszogenezis csak fél évszázad múlva felfedezett folyamatainak megsejtése?”⁴

Katona nem hitt a katasztrófa-tan sorozatos katasztrófáiban, sem pedig az újratereztésben . . .: „ezekre a kérdésekre – tanítja – csak maga a Föld teste adhat megnyugtató feleletet. Azoknak okait a fizikának és a kémiának közönséges törvényeiből kell kifejtetni”.

Ez pedig teljesen haladó szellemű, materialista felfogás, melyben a XVII. századbeli *Descartes* és *Bacon* természettudományos gondolkozása, óksági szemlélete, valamint *Barnhard Varenius*nak, a modern termé-

¹ Szabó Ferenc: Nemzetéért áldozta hírnevét. (Kézirat)

² Magyar Kurír 1822. I. 42.

³ Szabó: i. m.

⁴ Szabó: i. m.

szeti földrajz megalapítójának összefüggéseket kereső és törvényszerűségek megállapítására törekvő munkamódszere tükröződik. Nem az én feladatomban, hogy Katona Mihály életművét tudományosan értékeljem, a magyar földrajztudomány ezt a feladatot már elvégezte.⁵ Mégis, engedtessek meg, hogy megkockáztassam: ha Katona Mihály németül vagy franciául írta volna meg könyvét (kitűnően bírta mind a két nyelvet), akkor ma a modern geográfia alapvetői között tartanák számon, és nevét Humboldt, vagy Rüttimeyer nevével egy szinten emlegetnék. De, mert szem előtt tartotta a nemzeti művelődés előmozdítását is, művei magyarul jelentek meg. Célom nem a bálványemelés vagy a mítoszfeltetés. De a XIX. század legnagyobb magyar geográfusa megérdemelné – és ez nemcsak a búciákra nézve szégyen –, hogy ne gazos, folyondárgáttal benőtt sírban, dülni készülő sírkő alatt pihenjen.

Szóky László

A baji hordók

1727-ben Galánthai Esterházy József gróf lett Tata új tulajdonosa. Az eladósodott Krapfoktól 343 524 forintért vásárolta meg az uradalmat. A tatai várral ő lett tulajdonosa Bajnak is, mely a továbbiakban szerepet kapott a létesítendő Esterházy-üzemek fenntartásában. A baji szőlőhegyen minta-szőlőgazdaságot teremtett. Megépítette a „nagyincét” 1754-ben. Boltozott, nyolcszögű középtérrel (Fellner Jakab műveként említik), amelynek tizenegy ágában 40 000 liter bor befogadására volt hely.

Esterházy József halála után a hitbizomány új tulajdonosa – Esterházy Ferenc gróf – a dézsmaborok összegyűjtésére elkészítette Közép-Európa legnagyobb hordóját, melyről az 1806-ban megjelent Magyar Kurír második negyedévi kiadásának 69–70. oldalán, a Hazai Tudósítások rovatban az alábbi, igen érdekes adatokat közölte:

„Az Esterházy Ferenc gróf uradalma, Baj nevű szőlőhegyének pincéjében és ugyanott állították össze 1803 októberében, Középeurópa legnagyobb hordóját” . . . „A fája, amelyből készült, a devecseri uradalomhoz tartozó üzem Uza helységében, valamint a kapornoki apátság szentmártoni erdejében termelték ki.” „Fája: fehér tölgy (Quercus femina). Készítette a pápai uraság kádárja Tóth György, aki Veszprém vármegyéből származott. Könyve szerint vándorlásainak útja Nagykanizsa, Székesfehérvár és Veszprém volt. A hordó vasalásait Leicht János kovácsmester, pápai lakos készítette el és rakta fel.” . . . „Hossza 17 láb és 10 hüvelyk” (5,64 méter). „A legnagyobb átmérője: középen, a szájánál 15 láb” (4,74 méter). „A fenekei egyenkénti mérete 13 láb átmérőjű” (4,11 méter). „Fenekei vaspántokkal vannak összeszorítva, míg a dongák 18 abroncsval körülfogva. 83 dongája van. Az egyik fenék 15, míg a másik (csak és tisztítonyilás oldala) 14 darabból áll. A fája 148 mázsát nyom, míg a rajta levő vas 43 mázsát. Tehát összesen 191 mázsát nyom az egész hordó” . . . „ugyan ezen esztendő decemberében újbórral lett megtöltve. Az újbort 1804 májusában leeresztették belőle. Utánna a hordót kitisztították és ugyancsak 1804 májusában óborral töltötték föl . . .”

Még annyit erről a hatalmas hordóról, hogy űrtartalma 1412 akó volt. Akónként 54,3 literrel számítva tehát 76 672 liter.

1830-ban, amikor végleg bizonyossá vált, hogy az 1412 akós nagyhordó belseje megromlott és szivárgott, új hordó elkészítése vált szükségessé. Ennek elkészítése már az új örökös – Esterházy Miklós gróf – rendelkezése szerint történt. Pesten készítettek el egy óriási hordót. Majd kétszer nagyobbat, mint a korábbi volt. Ennek hiteles leírását Ramszauer Ferenc – uradalmi pincemester – 1833. július (Szent Jakab hava) 26-án teszi közzé az uradalom házi nyomdáján sokszorosítva. Az eredeti szöveg:

„Tatai 2150 akós nagyhordó. Ezen Hordó, Nemes Komárom Vármegyében közel Tatához, Nagy Mélt. Eszterházy Miklós Úr Bajhegyi pincéjében vagyon, két ezer százötven akót foglalt magában. 1831-dik esztendő Sz. Iván – Havában Klopfinger János pesti Kádár Úr által előzőleg elkészített és megmutattatott,

⁵ *Incze Andor*: A magyar természeti földrajz fejlődéstörténeti vázlat. Kolozsvár, 1942. – *Bulla Béla*: Néhány szó a magyar földrajztudomány haladó hagyományairól. Földr. Közl., 1954. – *Belusky Pál*: K. M. emlékezete (Földr. Közl., 1964.)